

ANGYALI VENDÉGSÉG

(Képzletelméleti esszé)

*Álminkban is élünk, nem csupán napközben.
Legnagyobb tetteinket olykor álmunkban vesszük véghez.
(C. G. Jung: Das rote Buch, 173.)*

1.

Valamikor az ötvenes évek elején Izraelben egy sereg tudós és hivatásos kutató, történész és régész, író és újságíró egy szokatlan közös vállalkozásba fogott. Havonta megjelentettek egy-egy négy sűrű oldalon nyomtatott újságot, azzal a főcímmel, hogy *Chronicles. News of the Past (Hírek a múltból)*. A lap – minden más újsághoz hasonlóan – kapható volt az újságos kioszkoknál és a könyvesboltokban is. Oldalait voltaképp a bibliai alakok és események életre keltett hírei töltötték meg, napi hírekké és publicisztikákká formálva, mintha minden épp ma történt volna, vagy mintha a régiek lettek volna teljes mértékben a birtokában egy modern havilap létrehozásához szükséges valamennyi eszköznek és feltételnek. Az angol nyelvű lap külső megjelenése megtévesztően modern volt: kiemelt című vezércikkek, szenzációhajhász rövid hírek, illusztratív fényképek (többnyire múzeumok tárlóiról vagy régészeti lelőhelyekről, olykor falfestményekről), reklámok és apróhirdetések (hangszer-, lakás- és álláshirdetések, cserére felkínált tárgyak, oktatási intézmények reklámjai, valamint karavánok utazási hirdetései, olvasói levelek stb.), a gazdaság hírei és természetesen társasági pletykarovatok, valamint kitekintés a világgazdaság hajdani aktualitásaira. Ábrahám új hitének születésekor a lap szenzációs különkiadással is jelentkezett. Létrehozóinak termékenységét a Héber Biblia anyagának kimerítése sem apasztotta el, a későbbi lapszámok már a kereszténység kezdeteivel foglalkoztak, majd bevonták a középkort is. Az elmaradhatatlan siker nyomán 1954 és 1968 között háromszor is ki kellett adniuk az újság három jókora kötetben összegyűjtött teljes anyagát.

Minden egyes szám a zsidó időszámítás szerint, valamint – legalábbis az egyiptomi szolgátság előtti idők esetében – ékírással is datálva lett, zárójelben megadva az i. e. adatot is. A lap harmadik száma, amely a teremtés 2060. évének Niszán hónapjában, a 17. napon jelent meg (i. e. 1700), hatalmas betűkkel hordja a következő címet: **Szodoma és Gomorra eltörölve / A legszörnyűbb katasztrófa az Özönvíz óta!** Az oldal közepén két, nagy magasságból készült légi felvétel látható egymás mellett a Holt-tengerről és környékéről, a bal oldali fölött a cím: *Előtte*, a jobboldali fölött: *Utána*. Az utóbbin Szodoma és Gomorra hűlt helye meg is lett jelölve. A jerikói hírügynökség jelentése szerint a Holt-tenger egésze mintegy délebbre csúszott, és bár szemtanúk állítása szerint a Jordán folyó áradata igyekszik az elhagyott medret feltölteni, a helybeli farmerek kétlik, hogy a környék sós talaja belátható időn belül művelhetővé válhatna.

Az újság közli egy hebroni olvasó nyilvánvalóan valamivel korábról származó olvasói levelét, amelynek beküldője aziránt érdeklődik, létezhet-e egyáltalán olyan bűn, amit Szodomában és testvérvárosában még nem követtek el, és hogy meddig maradhat mindez büntetlenül. Az újság mintegy válasz gyanánt a levél alá szerkesztett egy fényképet, amely a környék menekültjei számára létesített sáttortáborban készült valahol a Holt-tengertől délre.

A második oldal bekeretezett publicisztikai írása valamiféle tanulságot törekszik levonni a történelemből. De hát lehet-e egyáltalán bármilyen tanulsága, tanítása ennek az egész völgyet megsemmisítő borzalomnak? – teszi fel a kérdést. A katasztrófa sok ezer ember halálát okozta, s ha tudjuk is, hogy mindkét város lakói elképzelhetetlenül bűnös életet éltek, mégiscsak meglehet, még ha nem tudjuk is, hogy elvéve akadt köztük is olyan, aki az igazak ösvényét járta, s akinek vértett a szíve a többiek gonoszsága láttán. Talán túl kevesen voltak, és túl gyengék is, hogy bármit tehettek volna. És hát a kisgyermekeknek még nem is volt lehetőségük bármilyen bűn elkövetésére! Ám az isteni igazságosság, mert ezt kell látnunk e szörnyű tragédiában, másképp működik. Ha egyszer a magasabb hatalmak meghozták döntésüket, nem tesznek többé különbséget az igazak és vétkes szomszédjaik között. Kiirtják a gonosz fészket, mielőtt megfertőznék az egész országot. Az igaznak addig volt esélye tenni valamit, amíg a gonoszság még csak keveseket tartott a hatalmában. Amit akkor elmulasztottak, később már nem pótolható, és a kötelesség idejének elmulasztása mindenkit felelőssé tesz. Sőt, az igaz felelőssége tán még nagyobb is a bűnösénél, hiszen ő tudja, mit jelent igaznak lenni, míg a többiek nem.

Egy másik, egy nappal korábbi hír arról számol be, amit egy, az előző napnyugta előtt Szodomából menekült személy mesélt el az újságíróknak. A még éppen nyitott városkapun kifelé áthaladva azt látta, hogy lincselésre kész csöcselék onstromolja az egyik bírónak, egy bizonyos Lótnak a kapuval szemközti házát, ki akarván onnan vonszolni két „illegális” látogatót. A két idegen talán egy órával korábban érkeztetett, majd Lótnál szálltak meg, ahol vendégül látták őket. A hír, hogy a befogadott hébernek vendégei vannak, gyorsan elterjedt a városban, s a tiltakozó tömeg élén a város vezető tisztviselői vonultak. Mikor az őrző tömeg a házhoz ért, Lót kiment elébük, gondosan bezárva az ajtót a háta mögött. Arra a kérdésre azonban nem volt hajlandó választ adni, hogy vajon a látogatók megfizették-e a „látogatói adót”, valamint hogy kik is ők, és egyáltalán, mit keresnek Szodomában. A nevüket firtató kérdést is elengedte a füle mellett, s mindegyre csak azt ismételte, hogy a vendégek az ő vendégei, akik mindaddig az ő védelmét élvezik, amíg a hajlékában tartózkodnak. Ekkor a tömeg erőszakosan rátámadt „az idegeneket rejtegető idegenre”. Mielőtt a dolog a legrosszabbra fordult volna, a résnyre kinyílt ajtón keresztül egy erős kéz ragadta meg Lót hátláról, és berántotta a házba. A történet befejezetlenül maradt, mert miközben a tömeg a házra rontott, szemtanúnk beszámolója is megszakadt, lévén az örök közben nekiláttak a városkapu lezárásának, ő pedig minél hamarabb kívül akart jutni a városfalakon.

Valamivel konkrétabb utalások találhatók a harmadik oldalon, ahol a lap rendkívüli tudósítója teszi közzé kissé töredékes interjúját a Damaszkuszából való Eliézerral, aki Ábrahám birtokainak a menedzsere, s akiről köztudott, hogy „bíra gazdájának feltétlen bizalmát”. A tudósítót azok az országszerte szállongó híresztelések vezették hozzá, amelyek szerint a katasztrófális eseményeknek van valami lehetséges közük Ábrahám állítólagos névtelen és láthatatlan istenéhez. Mindenesetre különös fényt vet az elmúlt napok eseményeire nevezett Eliézernak az a közlése, hogy röviddel a rettenetet megelőzően „három idegen” tett látogatást a gazdájánál. Hogy kikről van szó, azt vagy nem tudja, vagy nem akarja elmondani. A csak töredékesen hallott beszélgetésből, ami Ábrahám és az idegenek közt zajlott, annyit világosan ki tudott venni, hogy a szodomai körzetnek és lakóinak elvetemültségéről esett szó, és homályosan valamiféle „megérdemelt büntetésről”. Úgy tűnt, hogy az idegenek kérdések egész sorát tették fel a gazdájának, azt követelve, hogy igennel vagy nemmel válaszoljon rájuk. Kérdéseik egyike mintha azt firtatta volna számon kérően, tiltakoztak-e valaha is hangosan a város lakói mindama förtelmes bűnök ellen, melyeket körükben elkövettek. Az öreg intéző szerint Ábrahám ismételt és kelleltlenül nemmel válaszolt a kérdésre. Ezután nem nagyon értette a folytatást, mert az leginkább filozófiai jellegűvé vált, s mint önök is tudják, tette hozzá, én üzletember vagyok.

Olyan nehezen érthető szavakat hallott csak ki belőle, mint „isteni igazságosság”, meg „kollektív felelősség”. Valamivel később a szóváltás mintha inkább üzleti megbeszélésre kezdett volna hajlani, és így újból követhetővé vált a számára. Úgy festett, mintha Ábrahám ki akarta volna „vásárolni” a várost valamilyen bosszúálló erők kezéből, amelyeket a három rejtélyes idegen képviselt. Egyszer már mintha sikerült is volna megegyezniük az „árban”, tudniillik ötven igazban, vagyis hogy ha akad ennyi a városban, akkor megkímélik. Ábrahám azonban nem tágított, hanem tovább alkudott, és sikeresen lenyomta ezt az árat is először negyvenre, aztán harmincra, húszra, és végül tízre. Minden látszat szerint azonban Ábrahám még ezt az általa kialakított alacsony árat sem volt képes végül megfizetni, és így a város az idegeneké maradt, akik nagy hirtelen távoztak. Az interjú végeztével Eliézer intéző csupán ennyit fűzött hozzá némileg rejtélyeskedve: mindnyájan tudjuk, hogy rövidesen mi történt.

2.

Mark Twain sokat idézett szellemes mondása szerint „nincsenek régi viccek, csak öreg emberek. Egy újszülöttnak minden vicc új”. E megjegyzés saját szintjét elhagyva, eggyel magasabb szinten a hagyomány kérdésebe botlunk, ahol ugyanis az újszülött mindig úgy értesül a számára csakugyan vadonatúj viccről, hogy egyben azt is a tudtára adják, hogy most egy igen régi viccet fog hallani. Ha van humorérzéke, ősrégi nevetésre fakad. Nyomban megszűnik újszülöttnak lenni, s a hallott vicc kortársává válik. Minden jó vicc régi, s nevetése a rég jelen nem lévők kacagásába vegyül. Nincsenek új viccek, csak éretlen emberek.

A rabbinikus Írás-magyarázat egyik fő műfaját, a *midrás*okat nem csupán a gyakran – joggal – „kreatívknak” nevezett filológia jellemzi, de a kreatív történetírás is. A bibliai szöveget értelmező és magyarázó alternatív elbeszélések nem egy befejezett és immár lezárt szövegtörzshöz fordulnak vissza, amely mintegy elkészült tárgyként várna türelmesen a kommentárjaira. A *midrás*-irodalom gyökerei magából a szövegből fakadnak, kreatív történetészésének kezdetei már ott is mindenfelé megfigyelhetők, s így bizonyos értelemben a *midrás*t alkotó rabbinikus bölcsek egy már a kinyilatkoztatás szövegét is megalkotó készletet követnek tovább. Hasonló jellegzetességek ugyan a qumráni és az újszövetségi szövegek esetében is megjelennek, ám a Biblia rabbinikus kezelését a legélesebben az a vonás különbözteti meg tőlük, hogy értelmezéseik önmagukat semmilyen értelemben nem tekintik kinyilatkoztatásnak, sem kinyilatkoztatáson alapulónak, s így az igazság kizárólagos birtokosának sem. Ez a magyarázata annak, hogy – a Talmudhoz nagyon hasonlóan – igen gyakori a különböző bölcsek „megfejtéseinek” egyszerű egymás mellé rendelt elősorolása, amit legfeljebb a „más magyarázat szerint” fordulattal tagolnak.

Az Írás szövegének mindenkori szerzőit vagy szerkesztőit sosem zárta magába az az egyetlen összefüggés, amiben éppen dolgoztak. A már éppen létező szöveg teljességének ismeretében alkottak, amely teljes szöveg a szemükben végső soron az Egy művet jelentette. A celemekény előtűk lebegő horizontja tehát nem számos novella felhalmozott gyűjteményét alkotta, hanem csupán az egyetlen világcselekmény elbeszélésének sok-sok részletét. Ez a bibliai tudat a rabbik szöveghez való viszonyában úgy tükröződik, hogy aggálytalanul egészítenek ki „hiányzó” részleteket, azonosítanak személyeket, bibliai alakok életviszonyait anakronisztikusan ábrázolják, és ami időnként a legszembeötlőbb: hogy hőseik nem csupán a saját – Biblia-beli – jelenetüket, hanem az egész Bibliát ismerik. A *midrás* Isten előtt álló Ábrahámja minden további nélkül hivatkozik a Vízözönre és Isten azt követő ígéreteire vagy Izrael még nem létező népének majdani viszontagságaira. Hőseik legalább olyan otthonosan mozognak a szöveg egész terjedelmében, mint a rabbik

maguk. Az egész könyvet lakják, nem csak az abba zárt saját lakrészüket. Ez a vonás amúgy Izrael ellenségeit is jellemzi, például a fáraót vagy Bileámot is, ha szövegértelmezéseik következetesen tévesek is. Könyvotthonuk ablakain kitekintve a hősöknek a rabbinikus értelmezés tájaira is van rálátásuk, túllátnak saját világukon, s olykor az őket értelmezőkkel mintegy közösen magyarázzák magukat. Rabbi Joseph B. Soloveitchik írja valahol, hogy elődei szerint az Írásban nem fordulhatnak elő tényleges ellentmondások. Ha látszólag mégis felmerülne ilyesmi, türelmesen tovább kell haladni az olvasásban, míg biztosan meg fognak oldódni. Így például amikor Ábrahám és Izsák együtt ballagnak az utóbbi feláldozásának színhelye, Mórija hegye felé, először mindketten értetlenségüknek adnak hangot, nem mond-e ez a történet ellent annak, hogy az isteni ígélet szerint Ábrahám fiából egykor nagy nép keletkezik. Végül Ábrahám megállapítja, hogy a Tórában, diskurálásuk színhelyén, az ellentmondások csak látszólagosak lehetnek, ezért azt tanácsolja Izsáknak, hogy csak figyelmesen és türelmesen kövessék tovább olvasott útjukat, értelmezzék szöveglépteiket, s az ellentmondás majd fel fog oldódni. Ahogy csakugyan.

3.

Az Istennel való szövetség látható jeleként Ábrahám körülmetélkedik háza népének valamennyi férfitagjával együtt. Az Írás közvetlenül rákövetkező fejezetének elején (1Móz 18,1) Ábrahám sátrának bejáratában üldögél Mamré tölgyesében a szokatlanul nagy melegben, és nézelődik. A két esemény között történtek feletti csendről a *midrás* lebbenti fel a fátylat: minthogy a körülmetélés óta mindössze három nap telt el, Isten találmára felszólít néhány angyalt, hogy látogassák meg vele együtt a még gyengélkedőt. Az angyalok elképedve hártják el a javaslatot, magabiztosan és lazán idézve Dávid majdani 144. zsoltárát: „Micsoda az ember, hogy tudsz felőle, s az embernek fia, hogy gondod van rá?” Ha ti nem akarjátok meglátogatni velem a beteget, megyek egyedül, válaszolja nekik a teremtő.

Ábrahám közben már egyszer kiküldte Eliézert, hogy kémlelje az utat, nem lát-e lehetséges látogatót közeledni. Hiszen a betegek meglátogatása rabbinikus előírás. Miután szolgálja sikertelenül tért vissza, maga is elindulni készül, hogy körülnézzen. Először Isten jelenik meg előtte, aki gyengélkedésére való tekintettel kedvesen leinti Ábrahámot, amikor az fel akarna pattanni a helyéről. Ez az a pillanat, amikor „felemelte szemeit”, és megpillantotta a többi látogatóját. A *midrás* meg is nevezi a három – magát embernek álcázó – angyalt, akik mellesleg csak azért jelennek meg ebben az emberi formában, hogy Ábrahám kedvében járjanak, ha már annyira vágyott beteglátogatókra. Hárman azért vannak, mert minden angyal egyszerre csak egy küldetést teljesíthet: Rafael (= Isten meggyógyít) azért érkezett, hogy gyógyítsa Ábrahámot, Mikáél (= ki olyan, mint Isten) azért, hogy meghozza a hírt Sárának Izsák majdani születéséről, Gábrriel pedig (= Isten erős harcos) a romlott városok elpusztítására jött. A gyengélkedő ősatya olyannyival többre becsüli a vendégszeretetet minden más kötelességnél, hogy odafordul a nyilván eközben az árnyékban pihenő Sechinához (= az Úr földi jelenlétéhez), és pár perc türelmet kéri, amíg megvendégeli újabb látogatóit. A *midrás* nem felejt el megemlékezni a sátor mellé ültetett különleges fáról sem, amely árnyékot vető ágait minden igaz hívő fölé kiterjesztette, ám ha netán bálványimádó akart volna megpihenni alatta, ágait nyomban az égnek meresztette, nehogy az illető árnyékra találjon alatta.

Ábrahám előtt persze rejtve maradt, hogy egyedül ő és a családja esznek, amit ugyanis az angyalok elé tált, azt rejtett égi tűz emésztette el. A *midrás* megítélése szerint egyébként Ábrahám személyisége magasztosabb volt az arkangyalokénál, bizonyára összefüggésben azzal a ténnyel, hogy az utóbbiak ember volta pusztán megjelenés volt. Arkangyali személyiségük nem a saját természetében mutatkozott, szemben Ábraháméval.

Amikor Sára elneveti magát, hallván az ígéretet, miszerint vénkorára még fiút fog szülni az aggastyán Ábrahámnak, a *midrás* Istene még a bibliai szövegénel is frappánsabban teszi fel a kérdést Ábrahám felé: hát túl vén volnék én ahhoz, hogy csodákat tegyek? Ugyanakkor a családi békét szem előtt tartva az Úr tapintatosan elhallgatja Ábrahám előtt, min is kacagott szó szerint Sára olyan jót az imént. Az angyali vendégséget követően az Ábrahámot meggyógyító angyal dolga végeztével visszatért az égbe, míg a másik kettő Szodoma felé vette az útját: egyikük, hogy kimentse onnan Lótot, másikuk, hogy eltörölje a várost a föld színéről.

A *midrás*nak a Bibliánál jóval részletesebb és behatóbb ismeretei vannak Szodoma és Gomorra vétkeiről, melyekről nem csupán beszámol, de gyakran név szerint is elsorolja a – Bibliában elő sem forduló – fő bűnösöket, sosem felejtkezve meg a környék hasonlóan bűnös, kisebb városkairól sem. Isten a jövővel is tisztában lévén, tudván tudja, hogy a városok jelen lakóinál utódjaik sem születnek majd jobbnak. A Bibliában Isten nem akarja eltítkolni (szó szerint: elfedni) Ábrahám előtt, hogy mire készül, a *midrás* azonban úgy tudja, hogy nem óhajt Ábrahám beleegyezésének megszerzése nélkül cselekedni. A zsidó nép ósatyja méltatlankodva emlékezteti Istenét a Vízözön elmúltával tett esküjére, azt a furfangos kérdést vetve föl, hogy vajon a pusztítás meg nem ismétlésére irányuló ígéretét csak víz általi pusztításra értette egykor, s most úgy bújik-e ki esküje alól, hogy tűzhez folyamodik. (Közbevetőleg: Isten egy szóval nem említette, hogy kénköves tűzzel tervezzi a város romba döntését, megint csak arról van szó, hogy Ábrahám részletes és kifogástalan szövegismerettel rendelkezik.) Az egész föld Bírója maga ne járna el szavához hűen? És egyáltalán: ha fenn akarod tartani a világot, teszi hozzá, fel kell adnod ezt a szigorú igazságosságodat, mert ha csak ahhoz ragaszkodsz, a világ létezése egyszerűen lehetlenné válik. Látom, szívesen védelmezed teremtményeimet, jegyzi meg Isten, nem véletlen, hogy a Noé óta élt tíz nemzedék során senkivel nem váltottam szót, egyedül veled. Ábrahám szerint az igazak eltörlése a bűnösökkel együtt rossz benyomást tenne a későbbi nemzedékekre, szemrehányásai közé ezúttal a Babel tornyának történetét is beillesztve. Válaszában Isten mintegy tanácsot kér tőle, mit cselekedjék. Ábrahám belátja, hogy bármeddig nem enyhíthető a vétkesek büntetése, sem ezen a világon, sem a következőn. De azért belefog a Bibliából már ismert alkudozásába, kezdve az érintett városok legkisebbjén, azt állítván, hogy ott bizonyára a bűnök száma is méretarányosan elenyésző lehet. Ravaszágát jól jellemzi, hogy kiderül, az esetleges ötven igazat öt különböző városra számítva érti, azaz már eleve városonként csak tíz igazért alkudozik. Ábrahám még azután is folytatja a kérést, hogy a Sechina már magára hagyta, mert mint a *midrás*ból megtudjuk, Isten ötvenkét éven át intette és figyelmeztette e városokat, mindhiába. Mert bár hajlik rá, hogy külön-külön minden bűnt megbocsásson, a züllésben és kicsapongásban töltött teljes életeket nem nézi el.

A Biblia szerint a két angyal nyomban a vendégségben elköltött ebéd után indult el Szodoma felé (1Móz 18,22), tehát délidőben, és estére értek a városhoz (1Móz 19,1). A *midrás* ezt az érthetetlenül lassú angyali közlekedést nem is tudja mással magyarázni, mint hogy mindkét angyal a könyörület angyala volt, akik szándékosan húzták az időt, abban reménykedve, hogy Ábrahám esetleg sikerrel jár az alkudozásával, s akkor nekik nem kell végrehajtaniuk a pusztítás ítéletét. De mire a városkapuhoz jutottak, lakóinak sorsa megpecsételődő. Az este abból a szempontból is kapóra jött, hogy Lót csak a sötétség beálltával merte őket behívni a házába, amikor senki sem látja. Lót felesége mindenestre hasonló természet lehetett, mint majdan Jób asszonya, és zsémbesen figyelmeztette a férjét, hogy ha a városlakók meghallják, mit tesz, meg is ölhetik. És bár Lót félrevonult vendégeivel az egyik szobába, meghagyva feleségének a másik szobát, hogy ha ne adj isten mégis történne valami gonosz dolog, az asszonynak esélye legyen egyedül is megúsznia, a feleség nem restelt a szomszédba menni sóért, ahol elkotyogta, hogy a ven-

dégek miatt kéri. Így terjedt el a városban az idegenek híre. Árulását később már csak te-
tézni fogja a menekülés közbeni hátrapillantásával.

Ábrahámhoz hasonlóan Lót is kéri a város megkímélését, de az angyalok türelme vé-
ges. Lót kísérletet tesz a csöcselék visszatartására, emlékeztetve őket arra, hogy már a
Vízözönre is hasonló bűnökért került sor, mint amit éppen elkövetni szándékoznak.
A tömeg, amely eszerint szintén kiismeri magát az Írás korábbi fejezeteiben, válaszul köz-
li, hogy ha maga Ábrahám járulna eléjük, a város törvényein akkor sem változtatnának.
Lót továbbítja családjának az angyalok immár leleplezett személyazonosságát és eltökélt
szándékát, de vejei csak gúnyolódnak rajta: a város él és mulatozik, zeneszótól hangos,
hogy volna elképzelhető, hogy rövidesen megsemmisül? Az egyik angyal ekkor kézen
fogta Lótot, a feleségét és a lányait, a másik pedig kisujjával megérintette a sziklát, amire
a bűnös város épült, és kifordította a helyéből. Ugyanakkor indult meg a kénköves zuha-
tag is az égből. Mint tudjuk, menekülés közben Lót felesége Orpheuszhoz hasonlóan nem
tudta megállni, hogy vissza ne nézzen, és így még a sóbálvánnyá válást megelőző másod-
percben meg ne pillantsa a Sechinát pusztító munkája közben.

A mentőangyal Ábrahámhoz kísérte volna Lótot, aki azonban azt veti ellene, hogy
amíg rokonával külön laktak, Isten az átlagemberekéhez hasonlíthatta az ő tetteit, s ebből
az összehasonlításból ő egész jól jött ki. De Ábrahám közelében túlságosan is látványossá
válna jó cselekedeteinek hitványa volta. Így az angyal végül abba a kisvárosba kísérte,
amelyik kissé későbbi alapítású volt Szodománál, ezért lakóinak még valamivel kevesebb
bűn elkövetésére volt alkalmuk.

A városok pusztulásának idejét az Úr Niszán hónap 16-ra rögzítette, mégpedig a haj-
nali órákra, mivel így mérlegelt: ha fényes nappal pusztítom el, a holdimádók még azt
mondhatnák, hogy ha a hold fenn lett volna az égen, megmentett volna bennünket. Ha
éjjel pusztítom el városaikat, még azt mondhatnák a napimádók, hogy ha a nap fenn lett
volna, megmentett volna bennünket. Ezért olyan órában szakítom rájuk büntetésüket,
amikor mind a hold, mind a nap fent lesz az égen. Az én ítéletem elől nincs menekvés.
A városok helyre fognak majd állni a Messiás idejében, lakói azonban nem lesznek jelen
az eljövendő világban sem.

4.

A mai nyugati kultúra lakóitól eltérően a rabbinikus *midrások* költői nem csupán két világ
polgáraiként élték életüket. Az érzéki-empirikus világ és az értelem érzékfeletti fogalmi
világa között bejáratosak voltak egy harmadik univerzumba is. A tapasztalati világuktól
nem sokban különböző bibliai tájakat járva, Ábrahám szövegbe szőtt útját követve olykor
ők is kénytelenek voltak „felemelni szemeiket”, és látni, hogy „íme három férfiú áll előt-
tük”, és néz le rájuk. A szemük elé táruló kép nem az érzéki-tapasztalati világhoz tartozik,
ám nem is a tisztán szellemi világhoz. Valami harmadikhoz, amely mindkettővel érintke-
zik, és a képzelőerőt igénybe véve közvetít kettejük között. A *midrás* szerzői számára a
bibliai szöveg maga az őket körülvevő valóság, ami mozgásba hozza és mozgásban tartja
képeletüket, ami viszont radikálisan különbözik a mi „képzelődés” szavunktól. Utóbbinak
a megismerés szempontjából semmi jelentősége, nagyjából az álmodozással tekinthető
azonosnak. Az a képzelőerő, ami esetünkben a szövegvalóság mélyére hatol, megismerő
természetű: episztemológiai képzelet. A megismerőképességek egyike. Önálló erő. Az a
terület, ahol ez a képesség mozog és tevékeny, közbülső helyet foglal el az érzéki-fizikai és
a szellemi szféra között (ha tetszik: a *res extensa* és a *res cogitans* között). E terület eseményei
nem minősíthetők minden további nélkül mítoszoknak, ahogy természetesen az érzéki vi-
lág tényeinek sem. A ráirányuló képzeleti megismerésben szétválaszthatatlanul összefonó-

dik a képi realitás feltáró megismerése egyfelől, és e realitás képi megalkotása másfelől. látvány megismerése és megalkotása ugyanannak az erőnek ugyanaz a mozdulata. Odüsszeusz vagy Hamlet realitások, ahogy Dávid parittyás győzelme Góliát fölött is, vagy a három angyal látogatása Ábrahám sátránál. Nem mindenki látja őket, de igen sokan legalább tudnak róluk azoktól, akik látták és látják. A képzelet hatalmával egyszer már meglátott kép valóságként rögződik e közbülső világ terében, amelynek valósága éppen e képből áll, s minden következő nemzedék látója, aki ugyanide behatol, képzeletével látni fogja. E harmadik univerzumnak és lakóinak valósága nem objektív valóság, sem abban az értelemben, hogy felmutatható „helye” volna valamiféle térben, sem abban az értelemben, hogy a szóban forgó képzelet belső képességének működtetése nélkül is autonóm módon létezne. Ám nem is szubjektív valóság, nem magányos individuumok kósza és esetleges ábrándozása, és végképp nem a lelki élet valamiféle „akcenciája”. E képzeleti tér közös tér, s egy hagyomány tagjai, akik bejáratosak benne, ha az ott látottakról elbeszélgetnek egymással, tudják, hogy ugyanarról beszélnek. Talán John L. Austin beszédcselekvés-elméletét lehetne vagy kiterjeszteni, vagy legalábbis analógiaként felhasználni ennek a területnek a leírására is, amit most jobb híján a „reálképzelet” világának hívhatnánk. Ahogyan az említett elmélet a tényközlő nyelvi aktusoktól megkülönbözteti a cselekvő nyelvi aktusokat, amelyek nem valóságot írnak le, hanem valóságot létesítenek (például „köszönöm!”, „bocsánat”, az esküvő „igen” szava, az örökbefogadás szavai vagy a kereszteléskor elhangzó szavak stb.), úgy térnek el a képzelődés mindennapi tevékenységétől ennek a közbülső képzeletvilágnak a képei. A művek, amelyek fizikai világunkban esetleg hordozói ezeknek a reálképzeleti képeknek, ugyanúgy irrelevánsak a kép szempontjából, ahogyan a tájképet hordozó fal vagy vászon is irreleváns a festmény szempontjából.

Talán legjobban például az égő csipkebokor bibliai képének megalkotásával lehetne ezt megvilágítani. A jelenet hangsúlyozza, hogy Mózes nem arra figyel föl, hogy egy csipkebokor lángban áll a pusztában, hanem hogy a bokor valójában nem ég, csak lángol. A csipkebokor nyilvánvalóan az érzékszervvel felfogható fizikai realitás egyik eleme, ahogy önmagában a tűz is az. A kettőnek a jelenetben ábrázolt viszonya azonban tisztán „képzelt” viszony: ha a fizikai bokor égne fizikai tűzzel, el kéne hamvadnia. Mózes egy hívogató jelet tapasztal, amelynek elemei az érzéki világ lehetséges tárgyai, amelyek egyébként természetesen semmilyen gondolati utalást sem tartalmaznak egy világon túli, magasabb metafizikai-szellemi entitásra. Ahogyan a Gideont vagy Jósuét megszólító, látszólag „normális” öregembereket is csak hozzájuk nem illő szavaik leplezik le angyalként. Ha ez a közbülső, csak képzelettel megragadható világ nem létezne, teljes csend venne körül bennünket, s csupán az érzékekkel felfogható tárgyak rezgéseit vagy összeverődéseit érzlelhetnénk. Az égő csipkebokor képe azonban egyszer felötlött ennek a valóságot képző és látó képzeletnek a birodalmában, ahonnan attól fogva kitörölhetetlen. Képzeleti valóság.

Az emberi képzeletnek ezt az érzéki és szellemi közti közbülső helyét nevezi Henry Corbin, az iráni iszlám misztika nagy misztikus tudósa *mundus imaginális*nak. (Franciául az *imaginal* neologizmusával zárkózik el az *imaginaire* irrealitást sugalló kifejezésétől.) Élesen megkülönbözteti az *imaginatio vera* (= aktív képzelőerő) fogalmát a „képzelődés” megszokott fogalmától, amely utóbbi a vallások – és részben a művészet – jelenségeit végső soron kikerülhetetlenül a pszichológia, kivált a pszichopatológia területére sorolja. Ez a szerencsésen megalkotott latin kifejezés vezeti nyomra például Moshe Idelt, a kabballa talán legnagyobb élő tudósát abban, hogy elhelyezhesse a perzsa iszlám misztika befolyását egy, néhány középkori kabbalista értekezésben felbukkanó kifejezés esetében. A misztikus világok egyikének megnevezése e traktátusokban úgy hangzik, hogy *olam ha-dmut*: a képi világ, vagy talán egyszerűbben: képvilág. Ez az a világ, amelyben a bibliai szerzők és a *midrás*szerzők angyalai élnek életüket, vagy ahol a kabbalisták tíz *szefirájának* örök élete zajlik.

A *midrás* kommentárköltészete pontosan úgy viszonyul az Írás szövegéhez, ahogyan az Írás hősei az Írásban megjelenő angyalokhoz. Corbin a *mundus imaginis* fogalmáról beszámoló előadásának vége felé egy 19. századi francia író (Villiers de L'Isle-Adam) szavait idézi az angyalokról, akik „nem nyilvánulnak másként, csakis abban az extázisban, amelyet kiváltanak, s amely lényük egy részét alkotja”. A bibliai alakok lényének is része mindaz, amit szemlélőikből váltanak ki, az őket látó látás része a látványuknak. Máskülönből megismerhetetlenek és láthatatlanok maradnának.

5.

A kabbala nagy tudósa, Gershom Scholem roppant, mesteri tanulmányt írt a zsidó misztika Gólem-hagyományáról, amelyben hatalmas anyagra támaszkodva azt bizonygatja, hogy semmi nyoma annak, miszerint a kabbalisták valaha is törekedtek volna vagy próbálkoztak volna a szó fizikai értelmében Gólem építésével és életre keltésével. Szerinte a rendkívül bonyolult, a héber alfabétikum betűinek kombinációira és permutációira épülő misztikus rituálé valójában a kabbalista kiképzésének lezáró fázisához tartozott, mintegy be- és felavató szertartás gyanánt, amely a résztvevők számára a magasabb szellemi tudással bíró ember teremtő képességét tanúsította. A megvalósított Gólemmel és annak veszélyeivel foglalkozó közismert legendák mind annak a kornak a szülöttei, amikor e rituálé emlékei már *gesunkenes Kulturgut* gyanánt kezdtek hatni a kabbala körein kívül, az alsóbb és műveletlenebb néprétegekhez szállva alá.

Moshe Idel, aki egy teljes könyvet szentelt a Gólem-tematikának, eltökélten vitatja Scholem álláspontját. Különösen behatóan tárgyalja a kabbalista rituálénak a Gólem életre keltésével teljesen egyenrangú helyet betöltő másik elemét, tudniillik a Gólem elmaradhatatlan leépítését, megsemmisítését, amit a szövegek állandóan „a porhoz való visszatérítésnek” neveznek. A folyamatnak ez a része a betűkombinációk és permutációk megfordításával, ellenkező irányú megismétlésével megy végbe. És éppen ez az a motívum, amely teljes mértékben hiányzik annak a meglehetősen elszigetelt iskolának a tanításaiból, amelyet Ábrahám Abulafia, spanyolországi kabbalista alapított a 13. században. Talán az ő Gólem-kabbalájában rejlik a kiegyenlítés lehetősége Scholem és Idel álláspontja között.

Ezt az irányzatot extatikus kabbalaként vagy prófétikus kabbalaként emlegetik, Scholem időnként „ihletett kabbalának” is nevezi (Inspirationskabbala). Misztikájának célja a beavatott magasabb bölcsességhez, majd azon is túl prófétai kvalitáshoz való eljutása. Abulafia kabbalájának is alkotórésze a Gólem megalkotása és életre keltése, ám nála egészen feltűnő módon hiányzik az alkotás leépítésének, illetve megsemmisítésének egész rítusa. Szövegeiben az új teremtményt visszatérően „képnek”, „képi alaknak” (*dmut*) nevezik, s az eljárás materiális, betűkombinációs és kontemplációs aspektusán kívül rendkívüli szerepet tulajdonít a képzelőerőnek (*koach ha-medame*). Más kabbalistákhoz hasonlóan ő is támaszkodik az 1Móz 12,5 rejtélyes (és a fordításokban rendre elkenet) passzusára, ahol az áll, hogy a Háránból kivonuló Ábrahám feleségén, Szárájon és Lóton, valamint minden vagyonán felül vitte magával „a lelket” (*nefes*) is, amelyet asszonyával Háránban „csináltak”. A hagyományos értelmezések vagy félrefordítják a helyet, vagy hűbéresekre és rabszolgákra értik, esetleg a házaspár által megtérített idegenekre. A kabbalisták zöme a bibliai kifejezést az Ábrahám és Sára által alkotott mesterséges emberre érti.

Mint említettük, Abulafijánál teljességgel hiányzik a megjelenő alak porrá való visszaváltoztatásának leírása. Figyelmének középpontjában egyedül létrehozásának technikája áll, és se ő maga, se tanítványai nem foglalkoznak a teremtménykép megsemmisítésének problémájával. A ránk maradt kéziratok tanúsága arra vall, hogy Abulafia nem úgy viszonyult ehhez a képhez, mint az időben állandósult lényhez, és így fel sem vetődött

számára a lény ontológiai státuszának kérdése, miután teljesült a misztikus élmény, amely a teremtmény megalkotásában fejeződött ki. A lény a képzelőerő ontológiai szintjén áll fenn, s mintegy erejét veszti, mihelyt a kabbalista elhagyja azt a kivételes tudatállapotot, amelyben misztikus technikája felidézte a megjelenését.

Nyilvánvalónak tűnik, hogy Abulafija kabbalájának extatikus képzelőereje nem azonosítható a mi képzelődés és ábrándozás fogalmunkkal. Az általa megjelenített kép mozgása legközelebb talán a *mundus imaginalis* olyan alakjaiéhoz állhat, mint például a Kerekasztal lovagjainak ünnepélyes léptei (Andrei Pleșu) két hősi vállalkozás között.

Henry Corbin munkássága a maga módján arra irányult, hogy legalább részlegesen helyreállítsa korunk emberének teljesen megszakadni látszó viszonyát ehhez az érzéki-anyagi és intellektuális-szellemi szférák közt félúton elhelyezkedő *mundus imaginalis*hoz. A nagy kérdés persze az, mi is történik a reálképzelet e beláthatatlan mindenségeinek tájaival és lakóival, ha látogatóik egykor sűrű tömege még jobban megcsappan, ha elmaradnak az odatévedők, s a tudatmindenség e világa végképp elhagyatottá válik. Ha ilyen módon a fizikai és a szellemi világ minden közvetítés nélkül újból összeér, akárcsak a valóságokat képzelő erő megjelenése előtt.